ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

УДК 340.12:316.647.5

Абашнік В. О.
доктор філософських наук,
завідувач кафедри
гуманітарних та
фундаментальних юридичних
дисциплін Харківського
економіко-правового
університету

ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття презентує особливості терміну та проблеми толерантності у філософсько-правовому контексті. Спочатку вказано на історичні етапи його розвитку та основні риси його трактування у епоху Нового часу та Просвітництва (Пшипковскі, Локк, Пуфендорф, Томазій, Прокопович, Гельвецій, Гьоте). На завершення розглянуто питання толерантності в наш час на початку 21-го століття, зокрема в сучасній Україні.

Ключові слова: філософія права, толерантність, права людини, Новий час, Просвітництво, сучасність.

Аннотация. Статья представляет особенности термина и проблемы толерантности в философско-правовом контексте. Сначала указано на исторические этапы его развития и основные черты его трактовки в эпоху Нового времени и Просвещения (Пшипковски, Локк, Пуфендорф, Томазий, Прокопович, Гельвеций, Гёте). В завершение рассмотрен вопрос толерантности в наше время в начале 21-го века, в частности в современной Украине.

Ключевые слова: философия права, толерантность, права человека, Новое время, Просвещение, современность.

Summary. The article presents the features of the term and the problem of tolerance in the legal philosophical context. At first the historical periods of his evolution and the main characteristics of his interpretation in the Modern Times and in the Enlightenment (Przypkowski, Locke, Pufendorf, Thomasius, Prokopovich, Helvetius, Goethe) are given. At last the question of tolerance in our time at the beginning of the 21st century, including the modern Ukraine is pointed out.

Key words: philosophy of law, tolerance, human rights, Modern Times, Enlightenment, the present.

Постановка проблеми. Питання толерантності стає дуже актуальним на початку 21-го століття. Ця актуальність викликана сучасними військовими, політичними, правовими, міждержавними, міжнаціональними, а також релігійними конфліктами. У даному сенсі класичні автори, а також сучасні філософи та юристи займалися і займаються питанням толерантності, зокрема в контексті норм та цінностей [1]. У філософсько-правовому відношенні на питаннях толерантності зупинявся відомий сучасний німецький філософ Вольфганг Вельш (Wolfgang Welsch, нар. в 1946 р.), зокрема в своїй роботі «Чи є євроцентричними права людини?» [2].

В названому контексті головною **метою** даної статті є вибірковий аналіз філософсько-правових позицій відомих мислителів щодо толерантності в релігійному, етичному та філософсько-правовому аспектах, починаючи від Нового часу та Просвітництва до сьогодення.

Основний зміст. Тематики «толерантності» (лат. tolerare – терпіти, витримувати, сприймати) торкалися в епоху Середньовіччя відомі християнські мислителя (Киприян, Августин, Хома Аквінський, Микола Кузанський) в релігійному контексті. Саме цей аспект ще більше актуалізувався в період Реформації та Контрреформації в Західній Європі в 16-му та 17-му століттях, зокрема в роботах Мартіна Лютера, Жана Бодена, особливо після Вестфальського миру (1648). В названий період на перший план виходить окремий аспект толерантності, а саме – «терпимість» в сенсі терпимого відношення представників різних християнських та інших релігійних конфесій один до одного.

Саме в даному контексті відомий польський богослов та письменник Самуель Пшипковскі (Samuel Przypkowski, 1592–1670) торкнувся релігійної толерантності у своєму трактаті «Дисертація про мир та згоду у церкві» (1628), яка вийшла під його псевдонімом Іреней Філалет у Амстердамі [12]. До цього він навчався в Альтдорфі (Франконія) та Лейдені (Нідерланди), а пізніше став відомим представником унітаріанства (від лат. unitas – єдність) та його напрямку – «соцініанства» у християнстві, засновником якого був італійський богослов Фаусто Паоло Соццініі (італ. Fausto Paolo Sozzini, 1539–1604). Представники цього напрямку вважали, що Бог єдиний, а тому виступали проти вчення про Трійцю (Бог-Отець, Бог-син, Бог-Святий дух), тобто триєдиного Бога (лат. trinitas).

Прихильник соцініанства Самуель Пшипковскі бував в Україні та мав контакти з майбутнім дипломатом Юрієм Немиричем (1612–1659), який навчався у Раківській соцініанській академії (пол. Szkoła lub Gimnazjum w Rakowie), яка існувала в 1602–1638 рр. в Польщі. Після цього Юрій Немирич продовжив навчання в університетах Лейдену та Сорбонни. Серед його робіт були: «Опис і виклад духовного арсеналу християн» та «Роздуми про війну з московітами» (Discursus de bello Moscovitico, 1634). Пізніше Юрій Немирич написав текст відомого «Гадяцького договору» (1658), який передбачав рівноправний статус Великого князівства Руського (у складі Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств) у федеративній державі разом з Польським королівством та Великим Князівством Литовським [7, с. 364]. У релігійному відношенні Юрій Немирич був прихильником аріанства (лат. Arianismus), спорідненого напрямку з соцініанством, та виступав за толерантність між різними християнським конфесіями.

Вказана праця польського мислителя Самуеля Пшипковскі була відразу перекладена декількома мовами та надрукована в різних наукових центрах Західної Європи. Зокрема, в Лондоні ця робота була перекладена англійською мовою під назвою «A discourse touching the peace and concord of the Church» (1628) вже в рік виходу її латинського оригіналу. Пізніше вона виказала великі впливи на тематику релігійної толерантності у творчості різних шотландських, американських та англійських мислителів. Так, на неї посилався англійський філософ Джон Локк (John Locke, 1632–1704) у своєму «Листі про толерантність», який спочатку вийшов анонімно латинською мовою (Epistola de tolerantia) у м. Гауда (Нідерланди), й

був перекладений англійською (A Letter Concerning Toleration) та надрукований у Лондоні (1689).

У 17-му столітті за релігійну толерантність виступав барон Самуель Пуфендорф (Samuel Freiherr von Pufendorf, 1632–1694), відомий німецький та швецький юрист, філософ права, теоретик міжнародного права, історик та державознавець. Після навчання в німецьких університетах Ляйпцігу та Єєни він був дипломатом та професором кафедри природного і міжнародного права в Гайдельберзькому університеті (1661–1668), а з 1668 р. по 1677 р. професором в університеті Лунд (Швеція). Серед його основних робіт були «Вісім книг про природне та міжнародне право» (1672), на основі якого були також опубліковані «Дві книги про обов'язок людини та громадянина згідно з природним законом» (1673). У своїй праці «Святе релігійне право» (1694) Самуель Пуфендорф виступав за «духовну толерантність», тобто за терпимість у релігійному відношенні між католиками та протестантами [2].

Інший німецький юрист та філософ права Християн Томазій (Christian Thomasius, 1655–1728) в своїх численних працях, зокрема в трактаті «Чи є єресь кримінальним злочином?» (1697), виступив проти релігійної нетерпимості [3]. В своїй роботі «Сумарний проект головних правил, котрі повинен знати студент-юрист» (1699) професор Галльського університету Християн Томазій вказував на необхідність толерантності, як в релігійному, так і в світоглядному контексті. Нарешті, в роботі «Про процеси проти відьом» (1712), яка була присвячена критиці катувань та так званих «процесів проти відьом», цей німецький мислитель також торкався тематики толерантності в самому широкому сенсі [9].

В українському контексті слід сказати, що названі та інші роботи й погляди Християна Томазія та Самуеля Пуфендорфа виказали впливи на майбутнього просвітника та богослова Феофана Прокоповича (1681–1736). Після навчання в Києво-Могилянській академії (1698) він продовжив свої студії в Західній Європі, зокрема в Римі, а потім був викладачем, професором та ректором в своїй «Альма матер» (1702/3–1716). Пізніше Феофан Прокопович займав важливі церковні посади в Санкт-Петербурзі (1716–1736). Завдяки своїм працям він став одним із важливих представників Раннього Просвітництва в Україні та Росії, вказуючи на роль освіти та науки в розвитку людини та суспільства [4]. В контексті толерантності слід вказати на його працю «Про шлюби правовірних осіб з іновірними»

(1721), де Феофан Прокопович виступав за толерантне відношення до представників різних конфесій, зокрема протестантів [8].

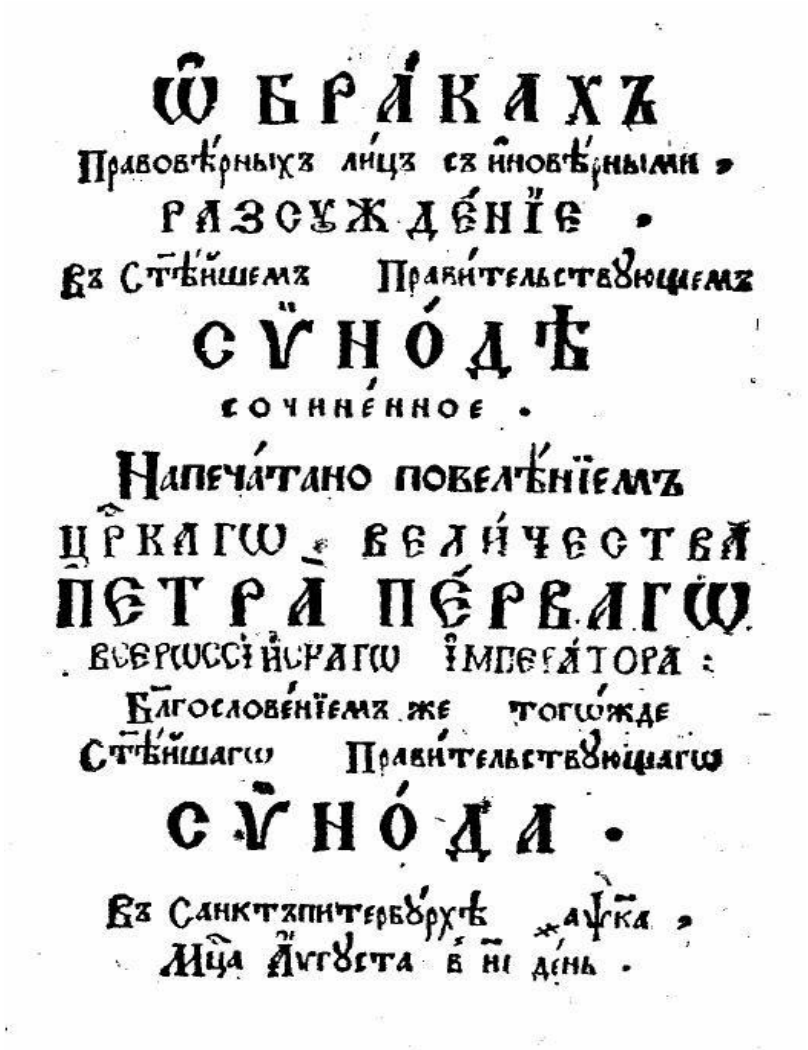
Ѡ БРА́КАХЪ
Правовѣ́рныхъ ли́цъ съ и҆новѣ́рными,
РАЗСУЖДЕ́НІЕ.
Въ Ст҃ѣ́йшемъ Прави́тельствующемъ
СУ҆НО́ДѢ
сочине́нное.
Напеча́тано повелѣ́нїемъ
ЦР҃КАГѠ ВЕЛИ́ЧЕСТВА
ПЕТРА ПЕ́РВАГѠ
ВСЕРѠССІ́ЙСКАГѠ І҆МПЕРА́ТОРА:
Бл҃гослове́нїемъ же тогѡ́жде
Ст҃ѣ́йшагѡ Прави́тельствующагѡ
СУ҆НО́ДА.
Въ Санктъпитербу́рхѣ ҂аѱ҃ка,
Мц҃а А҆ѵгу́ста в҃ ні день.

«О браках правоверных лиц с иноверными» (1721)
Феофана Прокоповича

«Мінерва як символ толерантності» (1791).
Робота німецько-польського художника та графіка Даніеля Ніколауса Ходовєцкі (Daniel Nikolaus Chodowiecki, 1726–1801)

У 18-му столітті з критикою релігійної нетерпимості виступив відомий французький філософ Клод Адріан Гельвецій (Claude Adrien Helvétius, 1715–1771). Так, у своєму трактаті «Про людину, її розумові здібності та її виховання» (1772), який вийшов в Лондоні вже після його смерті, він писав: «Релігійна нетерпимість – дочка священицької пихи й тупої легковірності. Людей вона не поліпшить ніколи. Вдаватися до марновірства, легковірності й фанатизму, щоб навіяти людям добродійність, – це лише лити олію на вогонь, щоб його погасити» [6, с. 255]. При цьому Гельвецій вважав, що саме толерантність може бути основою успішного розвитку держави й вказував у цьому сенсі на роль виховання та освіти людини у 10-й частині «Про могутність освіти, про способи вдосконалити її, про перешкоди, що їх чинять поступові цієї науки» вказаного твору [6, с. 364–405].

Таким чином, в Новий час та в період Просвітництва розпочинається становлення сучасної ідеї толерантності, яка завдячувала своїм опрацюванням численним спробам філософів та юристів вирішити релігійні, міжнаціональні та політичні конфлікти. Також це була епоха утворення націй та виникнення конституцій, коли ідея толерантності відігравала важливу роль. У вказаному сенсі представники філософських, правових та політичних традицій різних країн займалися в цей час теоретичним вирішенням проблематики толерантності, зокрема у Німеччині (Пуфендорф, Томазій, Лессінг), Нідерландах (Спіноза), Франції (Монтеск'є, Вольтер, Гельвецій), США (Джефферсон, Медісон, Адамс).

На початку 19-го століття видатний німецький поет та письменник Йоганн Вольфганг фон Гьоте (1749–1832) виступив на захист толерантності не лише в релігійному, але й в самому широкому розумінні. В своїх роздумах під назвою «Про літературу та життя», які ввійшли в його збірку «Максими та рефлексії. Афоризми та записи» він наголошував: «875. Толерантність, власне, повинна бути лише тимчасовими поглядами: вона повинна вести до визнання. Терпіти означає ображати» [10, S. 190]. Таким чином, великий мислитель відкидає один із синонімів латинського терміну «толерантність», а саме «терпимість», й акцентує увагу на «визнанні» як суттєвому елементі толерантності. Про це свідчить також його наступний афоризм, де Й.В. Гьоте вказував: «876. Істинна ліберальність – це визнання» [10, S. 190]. Саме ця позиція,

на наш погляд, є досить конструктивною на початку 21-го століття стосовно вирішення питання толерантності.

16 листопада 1995 р. на засіданні Генеральної конференції ЮНЕСКО було затверджено «Декларацію принципів толерантності». З 1997 р. цей день святкується у різних країнах світу як «Міжнародний день толерантності». Не дивлячись на законодавчі та політичні кроки демократичних країн світу та міжнародних організацій, толерантність сьогодні залишається невирішеною проблемою. У цьому сенсі відомий сучасний німецький філософ Отфрід Гьоффе (Otfried Höffe, нар. в 1943 р.) в своїй статті «Толерантність в часи міжкультурних конфліктів» (2006) писав: «Толерантність вже давно визнана в ліберальних демократіях, але, як не дивно, не дивлячись на це, вона знову стає для них проблемою» [11, S. 84].

Висновки. Для сучасної України, яка задекларувала та поступово втілює в життя європейські принципи права й намагається дотримуватися європейських цінностей, толерантність повинна стати не лише орієнтиром на її шляху в Європу, але й повсякденною нормою. У цьому сенсі теоретичним підґрунтям може слугувати філософсько-правове надбання, причому як класичних авторів (Локк, Томазій, Руссо, Лессінг, Гьоте), так і сучасних філософів (Вельш, Гьоффе), але й також праці відомого випускника Києво-Могилянської академії та просвітника Феофана Прокоповича.

Список використаних джерел:

1. Абашнік В.О. Норми та цінності у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою: міжнародний досвід // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – Харків: ХЕПУ, 2006. – № 1 (4). – С. 128–133.

2. Абашнік В.О. Пуфендорф Самуель // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 2: Філософія права / Ред. С.І. Максимов. – Харків: Право, 2017. – С. 717–721.

3. Абашнік В.О. Томазій Християн // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 2: Філософія права / Ред. С.І. Максимов. – Харків: Право, 2017. – С. 867–871.

4. Абашник В.А. Феофан Прокопович (1681–1736) и немецкие богословы // Collegae, amico, magistro: збірник наукових праць до 70-річчя д-ра Віланда Ґінтцше / за ред. В.О. Абашніка, Л.Д. Бондар, А.-Е. Ґінтцше. – Харків: Майдан, 2019. – С. 101–116.

5. Вельш В. Евроцентричны ли права человека? / Перевод с нем. Владимира Абашника // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава / Матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня – 1 жовтня 2005 р.). – Харків: Прометей-Прес, 2005. – С. 30–38.

6. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Переклав з французької Валер'ян Підмогильний. – Київ: Основи, 1994. – 416 с.

7. Горобець В.М. Немирич Юрій // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ: Наукова думка, 2010. – Т. 7: Мл–О. – 728 с.

8. Прокопович Ф. О браках правоверных лиц с иноверными: Разсуждение в Святейшем Правительствующем Синоде сочиненное / Напечатано повелением царскаго величества Петра Перваго Всероссийскаго императора: Благословением же тогожде Святейшаго Правительствующаго Синода в Санктпетербурге 1721 месяца августа в 18 день. – Москва: [Синодальная тип.], 1781. – 17 л.

9. Abaschnik V.O. Christian Thomasius im Rechtsdenken Rußlands und der Ukraine im 18. Jahrhundert // Christian Thomasius (1655–1728). Wegbereiter moderner Rechtskultur und Juristenausbildung. Rechtswissenschaftliches Symposium zu seinem 350. Geburtstag an der Juristischen Fakultät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Hg. von Heiner Lück. – Hildesheim, Zürich, New York: Olms 2006. – S. 369–392.

10. Goethe J.W. Maximen und Reflexionen. Aphorismen und Aufzeichnungen / Nach den Handschriften des Goethe- und Schiller-Archivs hg. von Max Hecker, Verlag der Goethe-Gesellschaft. – Weimar: Verlag der Goethe–Gesellschaft, 1907. – XXVIII, 411 S.

11. Höffe O. Toleranz in Zeiten interkultureller Konflikte // Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa: 3. Konstanzer Europakolloquium, das vom 21. bis 23. April 2005 zum Thema «Nebeneinander – Miteinander – Füreinander. Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa» stattfand. – Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften. – 2006. – S. 84–101.

12. Przypkowski S. Anonymi Dissertatio De Pace Et Concordia Ecclesiæ / Edita per Irænevm Philalethen. – Eleutheropoli: Philadelphus, 1628. – [4], 94, [3] p.